สังขปาลชาตกกถา

พระมหาเกษม ภทฺทธมฺโม วัดมหาธาตุ

เรียบเรียงแสดง

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

พิมพ์อุทิศส่วนกุศลถวาย

แด่

...งศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์

...สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

...ตรงกับวันสิ้นพระชนม์ปีที่ ๑๖

...วันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๖

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

294.304
พ357ส

ห9600

สังขปาลชาตกกถา

พระมหาเกษม ภทฺทธมฺโม วัดมหาธาตุ
เรียบเรียงแสดง

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
พิมพ์อุทิศส่วนกุศลถวาย
แด่
พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า
ในดิถีตรงกับวันสิ้นพระชนม์ปีที่ ๑๖
วันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๖

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

เลขหมู่ 294.304
พ357ภ
เลขทะเบียน 035348

คำนำ

วันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๖ นี้ ตรงกับวันสิ้นพระชนม์ปีที่ ๓๖ ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า องค์อดีตนายกกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย มูลนิธินี้ได้พิมพ์สังขปาลชาดกกถา ช่วยในงานร่วมการกุศลกับคณะเจ้าภาพผู้จัดการ.

สังขปาลชาดกนี้ พระมหาเกษม ภทฺทธมฺโม วัดมหาธาตุ (ภายหลังได้เป็นพระราชาคณะที่พระศรีสมโพธิ) แสดงในสัตตมวารที่ ๒๘ ซึ่งคณะศิษยานุศิษย์ในพระองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า รวมกันบำเพ็ญถวายที่ตำหนักอรุณ วัดราชบพิธ ฯ หน้าพระโกษฐ์ ณ วันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๐.

ชาดกนี้แสดงว่าพระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นพระยานาคชื่อสังขปาลทรงสร้างบารมีด้วยการรักษาอุโบสถศีลและขันติ เมื่อถูกพรานจับเอาไป แม้จะแสดงฤทธิ์

ให้พรานเหล่านั้นถึงความพินาศย่อยยับได้ แต่ก็ไม่ยอมทำลายศีลและขันติธรรม ถูกทรมานด้วยประการต่าง ๆ จนกุฎุมพีพ่อค้าเกวียนมาเห็น มีความสงสาร จึงขอไถ่จากนายพรานด้วยทรัพย์เป็นอันมาก แล้วปล่อยพระโพธิสัตว์ไปนาคพิภพ เมื่อพระโพธิสัตว์กลับไปถึงนาคพิภพยังอยู่เป็นปกติสุขแล้ว คิดถึงบุญคุณของกุฎุมพีนั้น จึงเชิญมายังนาคพิภพ บำรุงบำเรอปฏิการด้วยประการต่าง ๆ.

ชาดกนี้ แสดงศีลบารมีและขันติบารมีพร้อมด้วยกตัญญูกตเวทิตาธรรม เป็นตัวอย่างที่ควรถือเป็นคติได้หลายอย่าง ชาดกนี้เป็นที่รับรองว่า แม้สัตว์เดียรัจ-ฉานก็มีโอกาสบำเพ็ญบารมีสร้างสมความดี ทำบุญทำกุศลได้ ไม่ใช่ถูกปิดประตูทั้งหมด บำเพ็ญกุศลไม่ได้ บำเพ็ญได้แต่มนุษย์กำเนิดเดียว เมื่อมีจิตต์เป็นกุศลแล้วก็บำเพ็ญได้ทั้งนั้น ข้อสำคัญในชาดกนี้ แสดงว่านายพราน ๑๖ คน ซึ่งเป็นมนุษย์ยังมีคุณธรรมต่ำกว่า

พระโพธิสัตว์ ซึ่งถือกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานอีก ก็เป็นข้อน่าสลดใจแก่พวกเราผู้เป็นมนุษย์มากอยู่.

ขออำนาจกุศลสัมมาปฏิบัติ ซึ่งพระเถรานุเถระ พระประยูรญาติ และศิษยานุศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือ ทั้งบรรพชิตทั้งคฤหัสถ์ ร่วมกันเป็นคณะทานบดีบำเพ็ญเพื่ออุทิศถวายนี้ จงสำเร็จวิบากสมบัติ สุภสิริสวัสดิ มนุญญผลแด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น โดยประสงค์จงทุกประการ.

อนึ่ง ขอกุศลจริยาเหล่านี้ จงเป็นปัจจัยมีกำลังให้สำเร็จผลที่น่าปรารถนารักใคร่พึงใจ แก่ท่านผู้ร่วมฉันทะในกุศลจริยานี้ ตลอดกาลเป็นนิตย์นิรันตร์เทอญ.

กองอำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย

ในพระบรมราชูปถัมภ์

๒๕ สิงหาคม ๒๔๙๖

ชินวรภาษิต

คนดีถืออะไรเป็นสำคัญ ถือประโยชน์เป็นสำคัญ ถ้าสิ่งใดที่เป็นประโยชน์ แม้ไม่ชอบใจทำ ก็ต้องขืนใจ ผึกใจให้นิยมชอบทำจนได้ แต่สิ่งที่เป็นประโยชน์นั้น ต้องเพ่นดูอีกว่า สิ่งนั้นเป็นประโยชน์มากหรือน้อย เป็นประโยชน์แต่จำเพาะตัว หรือเป็นประโยชน์ทั่วไปถึงคนอื่นด้วย ก็ต้องประพฤติแต่สิ่งเป็นประโยชน์มากและเป็นประโยชน์แก่คนอื่นด้วย.

สังขปาลชาดก

จัตตาฬีสนิบาต ขุททกนิกาย

พระมหาเกษม ภทฺทธมฺโม วัดมหาธาตุ

แสดง

ที่สำหนักอรุณวัดราชบพิธ

ณ วันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๐

นมตฺถุ รตนตฺตยสฺส
น เม ภยํ อนฺวคตํ มหนฺตํ
เตโช น สกฺกา มม เตภิหนฺตุํ
สตญฺจ ธมฺมานิ สุกิตฺติตานิ
สมุทฺทเวลาว ทุรจฺจยานีติ ฯ

บัดนี้ จะได้รับประทานวิสัชชนาพระธรรมเทศนาในสังขปาลชาดก ฉลองศรัทธาประดับบัญญาบารมีโดยสมควรแก่กุศลบุญญราศีทักษิณานุปทานกิจ ที่คณะเจ้าภาพพร้อมกันบำเพ็ญ เพื่ออุทิศกัลปนาผลแผ่วิบากสมบัติ ถวายแด่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เนื่องในวาระอันเวียนมาบรรจบครบสัปดาห์ที่ ๒๘ นับแต่กาลดิถีที่เสด็จสิ้นพระชนม์มา จัดเป็นอภิลักขิตกาลอันพิเศษ สำเร็จด้วยกตัญญูกตเวทิตา เป็นการาปกพลวเหตุและคารวนิบัจจการ ตามฐานแห่งสัปปุริสวิสัยในพระพุทธศาสนา.

ในลำดับนี้ จะได้รับประทานพรรณนาความใน

สังขปาลชาดกโดยนัยเพียงย่อ ๆ พอเป็นเครื่องสาธก อาคตสถานแห่งพระคาถาที่เป็นนิกเขปบทต่อไป ใน ชาดกนี้มีนิทานวจนะเบื้องต้นว่า สมเด็จพระทศพล บรมศาสดา ประทับอยู่ยังพระเชตวนารามกรุงสาวัตถี ทรงปรารภอุโบสถกรรม ยังอุบาสกทั้งหลายให้ร่าเริง ด้วยพระธรรมเทศนา แล้วตรัสว่าการรักษาอุโบสถนี้ เป็นบุญกรรมอันพิเศษ เป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติได้รับ อานิสงส์ผลอันไพศาล แม้ในครั้งโบราณ บัณฑิต ทั้งหลาย ก็ยังได้ละนาคสมบัติอันใหญ่ออกมารักษา อุโบสถ ครั้นแล้วสมเด็จพระศรีสุคตก็ทรงแสดงเรื่อง หนหลัง ครั้งพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระบรมโพธิ- สัตว์ อุบัติในภุชงคกำเนิดในนาคพิภพ สมบูรณ์ด้วย อิสสริยยศและบริวาร มีนามบรรหารว่า สังขปาล- ภุชคินทร์ เสวยนาคสมบัติอยู่สิ้นกาลนาน ภายหลัง เกิดความเบื่อหน่ายในนาคสมบัติ เพราะไม่สามารถ จะหาสุทธิได้ในกำเนิดเช่นนั้น เมื่อตั้งใจบำเพ็ญสมณ-

ธรรมก็ไม่สามารถจะให้ศีลบริสุทธิ์ได้ จึงออกจากนาคพิภพมาบำเพ็ญบารมีธรรม จำศีลอยู่ณจอมปลวกใหญ่ใกล้มรรคา สละตนในทานมุขด้วยตั้งหฤทัยว่า เหล่าชนผู้มีความต้องการด้วยอวัยวะ มีหนังและเนื้อเป็นต้นของเราก็จงนำไป ได้กระทำอยู่ดังนี้ทุกวันปักษ์ในคราวที่สังขปาลภุชคินทร์หน่อพระชินสีห์ ได้บำเพ็ญบารมีธรรมอยู่อย่างนี้ ยังมีพรานป่าชาวปัจจันตคาม ๑๖ คน ถืออาวุธครบมือเที่ยวล่าสัตว์เป็นอาหาร วันนั้นบังเอิญไม่ได้อะไร เมื่อสัญจรมาสู่ที่ใกล้จอม-ปลวก ก็ได้เห็นภุชงค์หน่อพระมุนินทร์นอนจำศีลอยู่เช่นนั้น จึงพร้อมกันเข้าฉุดคร่าแทงด้วยหลาวร้อยด้วยหวายใส่คานหามเดินมาตามมรรคา ครั้งนั้นยังมีกุฎุมพีคนหนึ่งนามว่าอาฬาระ เป็นชาวเมืองมิถิลาในวิเทหรัฐขึ้นยานน้อยนำหน้าพาหมู่เกวียน ๕๐๐ เล่มเดินสวนทางมา ได้เห็นพรานป่าหาบหามนาคราชผู้พุทธังกูรเดินไป เกิดความสงสารเป็นกำลัง ตั้งความกรุณา

เป็นปุเรจาริก จัดเงินทองเข้าของเป็นอันมากพร้อมด้วยโค ๘ คู่เป็นค่าไถ่ให้แก่พรานป่า ขอให้ปล่อยนาคราชนั้น ครั้นนาคราชหน่อพระมุนินทร์พ้นเงื้อมมือของพรานป่าแล้ว ก็นิวัตตนาการกลับยังนาคพิภพ เมื่อไปอยู่มินานก็ระลึกถึงอุปการะที่กุฎุมพีได้กระทำแก่ตน จึงพาบริวารคมนาการมายังสำนักของอาพารกุฎุมพี กล่าวคุณของนาคพิภพแล้วเชิญอาพารกุฎุมพีไปสู่นาคพิภพ ให้ยศใหญ่กับนางนาคกัญญา ๓๐๐ นางแก่กุฎุมพีนั้น ให้กุฎุมพีนั้นเสวยทิพยกามารมณ์เพียบพร้อมทุกประการ ในขณะที่อาพารกุฎุมพีอาศัยอยู่ในนาคพิภพนั้น ได้เห็นนาคสมบัติอันโอฬารก็มีจิตต์ปสันนาการเลื่อมใส จึงได้ซักไซ้ไต่ถามสังขปาลนาคราชว่า สมบัตินี้ท่านได้ด้วยกรรมอะไร หรือใครทำให้ท่าน สังขปาลได้กล่าวตอบว่า สมบัตินี้เราได้ด้วยบุญกรรมมิใช่มีใครทำให้ แล้วสังขปาลนาคราชก็เล่าถึงความหลังครั้งเกิดเป็นมนุษย์ ได้เป็นบรมกษัตริย์มีนาม

บัญญัติว่าทุยโยธนราช ผ่านสมบัติในมคธประเทศมี อาณาเขตต์ไพศาล ครั้งหนึ่งได้ทอดทัศนาการเห็น สังขปาลนาคราช ก็มีจิตต์ประสาทเลื่อมใสพอใจ สมบัติในนาคพิภพ จึงได้ปรารภบำเพ็ญทานวัฏฏ์เป็น มโหฬาร สมาทานอุโบสถศีลทุกวันปักษ์ ผูกใจแต่ จะให้ได้นาคสมบัติเท่านั้น ครั้นแตกกายทำลายขันธ์ก็ ได้มาอุบัติในนาคพิภพในบัดนี้ แล้วอาฬารจึงถามต่อ ไปว่า ข้าพเจ้าสงสัยนัก พรานป่ามีอานุภาพน้อยหา เดชมิได้ ย่อมเบียดเบียฬท่านผู้มีอานุภาพมาก ผู้มี เขี้ยวเป็นอาวุธ แต่เป็นไฉนเพราะเหตุไร ท่านจึงตก อยู่ในเงื้อมมือพรานป่า หรือว่าท่านมีความกลัวเขา หรือพิษแล่นหลบไปเสียยังรากเขี้ยว ท่านอาศัยอะไร จึงปล่อยตนให้ลำบากถึงเพียงนั้นเล่า สังขปาลภุช- คินทร์หน่อพระชินสีห์ จึงแถลงคดีตอบอาฬารกุฎุมพี ด้วยสัมภินนคาถาวิเชียรฉันท์ อันได้ยกเป็นนิกเขปบท ไว้ ณ เบื้องต้นว่า

น เม ภยํ อนฺวคตํ มหนฺตํ
เตโช น สกฺกา มม เตภิหนฺตุํ
สตญฺจ ธมฺมานิ สุกิตฺติตานิ
สมุทฺทเวลาว ทุรจฺจยานิ

ความว่า ความกลัวใหญ่มิได้แล่นไปยังข้าพเจ้า พิษของข้าพเจ้า มิอาจเบียดเบียฬพราหมณ์เหล่านั้น เพราะสัตธรรมอันนักปราชญ์สรรเสริญแล้วว่า บุคคลผู้เป็นบัณฑิตล่วงได้ยากแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ดุจฝั่งมหาสมุทรอันบุคคลล่วงได้ยากฉะนั้น ดังนี้

พระคาถานี้ แม้เป็นภุชงคภาษิตในอดีตนอกพุทธ-กาล พระธรรมสังคาหกาจารย์ ก็สงเคราะห์เข้าไว้ในพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก จะได้รับประทานสาธกยุตยอรรถาธิบายเป็นลำดับไป.

ในคาถานี้แสดงว่าสังขปาลภุชงค์องค์บรมโพธิสัตว์อดกลั้นทุกขเวทนาอันแสนสาหัสเช่นนั้นได้ เพราะอาศัยสัตธรรม หาใช่ไม่ทำตอบเพราะเหตุกลัวหรือ

หมดฤทธิ์หมดพิษอันใดไม่ คำว่าสัตธรรมในคาถานี้ กล่าวตามอรรถกถานัย ได้แก่คุณธรรม ๖ ประการคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ขันติ ความเอ็นดู และเมตตา ซึ่งมีอรรถาธิบายดังต่อไปนี้

ศีลนั้นได้แก่กิริยาที่ละบาปได้ ท่านจัดเป็นประเภทไว้มี ๕ บ้าง ๘ บ้าง ๑๐ บ้าง ตามอาการที่เข้าไปละ แต่เมื่อย่นกล่าวก็ได้แก่การรักษามรรยาทให้ปราศจากโทษ คือสำรวมกายวาจาสุภาพเรียบร้อย มิให้ตนเองและนักปราชญ์ได้โอกาสเพื่อครหา หรือด้วยเห็นว่าเป็นกิริยาที่สมควร ก็ตั้งใจระวังรักษาโดยเอื้อเฟื้อเคารพ แม้ขนบธรรมเนียมที่ดีก็เช่นกัน ศีลนั้นสำเร็จได้เพราะอาศัยวิรัติเจตนา เมื่อมีแล้วย่อมทำกิจของตน คือกำจัดโทษ ปรากฏออกมาเป็นความสะอาดทางทวารทั้ง ๓ คือ กาย วาจา ใจ ตั้งมั่นเป็นหลักฐานได้ เพราะอาศัยคุณธรรมคือ หิริ ความอายบาป และโอตตัปปะ ความกลัวบาป ยังผู้ปฏิบัติให้รับอานิสงส์

ผลคือความไม่เดือดร้อน ถ้ายังประพฤติบกพร่องด่างพร้อยอยู่ ก็ชื่อว่าเสร้าหมอง ถ้าได้กลั่นกรองจนสิ้นราคีก็จะมีแต่ความผ่องแผ้วเป็นเบื้องหน้า ศีลโดยประเภทและอาศัยเหตุดังกล่าวมานี้ ย่อมรวมลงในคำว่าละบาป เพราะอย่างนี้จึงจัดเป็นประการต้น เมื่อบุคคลรักษาศีลได้บริบูรณ์เป็นพื้นได้ดังนี้ ชื่อว่าเป็นอันละความชั่วด้วยความดี กล่าวคือปฏิบัติตามศีลต่อนี้ควรประพฤติความดีให้ยิ่งขึ้นไป.

คุณธรรมข้อต้น เป็นเครื่องตัดความเดือดร้อนได้. กลับมีสุขเป็นผล แต่ยังไม่เกื้อกูลแก่กัน เพื่อให้ประโยชน์นั้น ๆ สำเร็จบริบูรณ์ ควรเพิ่มพูลคุณธรรมข้อที่ ๒ คือสมาธิสืบไป ถ้าว่าสมาธิได้แก่กิริยาที่จิตตั้งหยั่งลงมั่นในกุศลสมบัติ ท่านแบ่งไว้เป็นหลายชั้นหลายประเภทตามอาการที่หยั่งลง และการกำหนดอารมณ์ เรียกตามลำดับฌานว่า ที่ ๑ ที่ ๒ เป็นต้นบ้าง หรือเรียกตามอารมณ์เข้าไปเพ่งว่า รูปฌานบ้าง

อรูปฌานบ้าง สมาธินี้สำเร็จได้ด้วยอาศัยการหน่วงอารมณ์ คือพระกรรมฐานอันเหมาะแก่จริยาของตน เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมทำกิจคือกำจัดความฟุ้งสร้าน มีสุขเป็นปทัฏฐานเครื่องรับรอง เมื่อประคองให้คงที่อยู่ไม่ได้ก็กลายเป็นความเศร้าหมอง เมื่อประคองอยู่ได้อาศัยสติอันบริสุทธิ์กำกับ ก็นับว่าเป็นความผ่องแผ้ว เมื่อจิตต์มีอารมณ์เดียวเช่นนี้ย่อมมีกำลัง คราวนี้ผู้ปฏิบัติพึงหันเข้าทางกำจัดกิเลสต่อไป แต่ในชั้นนี้นับว่าได้กำจัดความชั่วได้เด็ดขาด ด้วยสามารถที่ประ-พฤติความดีโดยส่วนเดียว กิเลสส่วนหยาบก็ละได้ชั้นนี้ สมาธิเช่นนี้เมื่อสรูปลงคงถือเอาความได้ว่า ได้แก่กิริยาที่จิตต์หยั่งลงมั่นในกุศล ต่อนี้พึงน้อมจิตต์ของตนเพื่อประพฤติความดีที่สูงขึ้นไป.

คุณธรรมทั้ง ๒ ประการคือศีลสมาธิ จะตั้งมั่นเป็นหลักฐานด้วยดีได้ก็ต้องอาศัยคุณธรรมข้อที่ ๓ คือปัญญา กิริยาที่รู้ชัดในศีลในสมาธิตามเป็นจริงจนทำ

จิตต์ให้บริสุทธิ์ได้ชื่อว่าปัญญา ปัญญาความรอบรู้สภาวธรรมตามจริง เกิดขึ้นแล้วย่อมกำจัดความมืดมนธ์อันปกปิดสภาวธรรมไว้ อาศัยสมาธิเป็นปทัฏฐาน ได้ในพระพุทธบรรหารว่า **สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาติ** เมื่อจิตต์ตั้งมั่นย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงดังนี้ ปัญญานี้เป็นคุณสำคัญ เพราะศีลสมาธิให้เป็นไปได้ด้วยดี เมื่อศีลสมาธิเป็นไปด้วยดีแล้ว ปัญญารู้ชัดตามเป็นจริงโดยอิงเหตุผล ก็สามารถยังจิตต์ของตนให้ถึงความผ่องแผ้วได้ เมื่อจิตต์อันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ถึงความบริสุทธิ์ได้เพราะอาศัยปัญญา ต้องด้วยบาทพระคาถาพุทธภาษิตว่า **ปญฺญาย ปริสุชฺฌติ** คนย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญาดังนี้

คุณธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ ชื่อว่าเป็นอนุปุพพปฏิปทา เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นไปโดยลำดับ ที่ท่านแสดงคุณธรรมทั้ง ๓ นี้ไว้ดังนี้ ก็เพราะเหตุที่กิเลสเหล่านั้น

เราจะทำให้สิ้นได้ก็ต้องอาศัยข้อปฏิบัติ และกิเลสนั้นมันก็คอยจะเผาเราอยู่ ถ้าเราไม่รีบเผามันเสียมันก็เผาเรา ต่างคอยที่ก็นอยู่ดังนี้ การที่จะเผากิเลสเหล่านี้ก็ต้องเผาด้วยความดี ได้ในพระบาลีว่า **อสาธุํ สาธุนา ชิเน** พึงชะนะความไม่ดีด้วยความดีดังนี้ คุณธรรมกล่าวคือศีลสมาธิปัญญานี้ ล้วนเป็นอุบายวิธีกำจัดตัดทอนขีดขั้นกั้นกางกระแสแห่งกิเลสให้เบาบางแคบสั้นโดยลำดับ กิเลสอย่างหยาบอันผู้ปฏิบัติย่อมเผาได้ด้วยศีล กิเลสอย่างกลางเผาได้ด้วยสมาธิ กิเลสอย่างละเอียดเผาได้ด้วยปัญญา สาธุชนผู้สนใจศึกษาและปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญา โดยมุ่งผลมีความสงบระงับดับความทุกข์ร้อนต่าง ๆ แม้ยังไม่ถึงโลกุตตระ ก็ย่อมจะได้รับผลที่มุ่งหมายตามภูมิแห่งการปฏิบัติ ดุจสังขปาลภุชคินทรหน่อพระชินสีห์ ฉะนั้น เมื่อคุณธรรมทั้ง ๓ ประการนี้มีบริบูรณ์แล้ว คุณธรรมอีก ๓ ประการซึ่งนับเป็นบริวารก็ย่อมเกิดขึ้นตาม

กัน คุณธรรมที่เป็นบริวารทั้ง ๓ นั้นคือขันติ ความเอ็นดูและเมตตา ฯ ความอดใจชื่อว่าขันติ ได้แก่การไม่ทำตอบในเมื่อถูกประทุษหรือว่าร้ายใส่ร้ายอดกลั้นไว้ได้ด้วยอธิวาสนขันติ คุณข้อนี้ย่อมระงับบาปอันจะพึงเกิดขึ้นทางทวารนั้นเมื่อตัดบาปอันเป็นตัวเหตุได้หมด วิบากก็เป็นอันงดไปตามกัน และยังเป็นปัจจัยอุดหนุนศีลให้ตั้งมั่นอยู่ได้ด้วยดีดังนี้ ฯ กิริยาที่ไหวตามชื่อว่าความเอ็นดู ผู้มีความเอ็นดูก็คอยแต่จะปลดทุกข์ของผู้อื่นไม่เลือกหน้า ดุจอุปัชฌายอาจารย์คอยช่วยทุกข์ของศิษย์ หรือดุจผู้ใหญ่ไม่ถือความผิดในผู้น้อยฉะนั้น เมตตานั้น ได้แก่กิริยาที่ผูกใจรักสนิทคิดแต่จะทำประโยชน์แก่ผู้อื่นทั่วไป ดุจมารดาบิดาปรารถนาความเติบใหญ่แก่บุตรน้อย หรือดุจอุปัชฌาย์อาจารย์ปรารถนาความเจริญแก่ศิษย์ผู้ใหม่ฉะนั้น เหตุดังนั้นจึงนับว่าเป็น สัตธรรม ตามคาถานั้น.

คุณธรรมเหล่านี้ เมื่อกำหนดตามอริยปฏิปทา

ก็จัดว่าเป็นอุดมพรหมจรรย์ เพราะสามารถยังผู้ปฏิบัติให้ถึงความบริสุทธิได้ แต่ถ้ากำหนดตามภุชคินทปฏิปทา ก็จัดว่าเป็นหีนพรหมจรรย์และมัชฌิมพรหมจรรย์ เพราะสามารถให้สำเร็จมนุสสสมบัติและทิพยสมบัติได้ แต่ถึงจะเป็นหีนพรหมจรรย์เช่นนั้นก็ยังเป็นแบบอย่างอันดีของผู้ที่รักษาอุโบสถ สังขปาลนาคราชถึงจะเป็นสัตว์ที่ได้กำเนิดเป็นพิเศษ แต่ก็ยังตั้งอยู่ในเขตต์แห่งอภัพพสัตว์ไม่ควรแก่มรรคผลนิพพาน แต่เมื่อได้อธิษฐานอุโบสถแล้ว เมื่อภัยมาถึงตนถูกประทุษฐร้ายแสนสาหัส พิษก็มีจะสู้ก็ได้ใช่ว่าจะกลัวพราน แต่ก็หาได้ทำลายศีลของตนไม่ อดกลั้นไว้ได้ถึงยอมเสียชีวิต นี้ชี้ให้เห็นว่าเป็นกิจอันผู้รักษาอุโบสถควรปฏิบัติตามโดยแท้ ด้วยปฏิปทาอันแสนยากที่จะทำได้นี้ ท่านจึงควรแสดงว่าในคราวนั้นสังขปาลนาคราชได้บำเพ็ญบารมีธรรมครบทั้ง ๑๐ ทัศโดยกำหนดกิริยาที่ปฏิบัติดังนี้ การที่สังขปาลภุชงค์

องค์บรมโพธิสัตว์บริจาคสรีระในทานมุขนั้น จัดเป็นทานบารมี การไม่ทำลายศีลด้วยพิษเห็นปานนั้นจัดเป็นศีลบารมี การออกจากนาคพิภพมาบำเพ็ญบารมีธรรมจัดเป็นเนกขัมมบารมี รู้ชัดว่าควรทำอย่างนี้ ๆ จัดเป็นปัญญาบารมี ความเพียรด้วยสามารถอดกลั้นต่อทุกข์จัดเป็นวิริยบารมี อธิวาสนขันติทนยิ่งจัดเป็นขันติบารมี สมาทานจริง ๆ จัดเป็นสัจจบารมี อธิษฐานว่า เราจักไม่ทำลายศีลของเราจัดเป็นอธิษฐานบารมี ความรักใคร่ในพรานป่าจัดเป็นเมตตาบารมี ความเป็นผู้มีอารมณ์เป็นกลางไม่รับสุขหรือทุกข์ จัดเป็นอุเบกขาบารมี ดังนี้

คุณธรรมทั้ง ๖ ประการ ดังพรรณนามาฉะนี้ รวมเรียกว่า สติธรรม ตามคาถาภุชงคภาษิตซึ่งมีอรรถาธิบาย ดังรับประทานวิสัชชนามา ฉะนี้

สาธุชนผู้สดับทราบเรื่องนี้แล้ว ควรมีโยนิโสมนสิการพิจารณาด้วยปรีชาญาณให้เห็นชัดแล้วเทียบเคียง

กับการปฏิบัติของตน ก็ย่อมจะรู้ชัดว่าเป็นอย่างไร การไต่ตรองด้วยอุบายนี้ย่อมเป็นวิธีหนึ่ง ซึ่งจะให้เห็นความจริงของตนได้ เมื่อความปฏิบัติของตนเพียงไร ผลที่ได้ย่อมสมภูมิแห่งการปฏิบัติ ดุจพระบรมโพธิสัตว์สังขปาลภุชงค์ซึ่งมีวัตถุนิทานดังได้รับประทานแสดงมาด้วยประการฉะนี้

ภุชงฺโค อิติ นาเมน ภุชคินฺโท คุณโตยถา
สตํธมฺโม ยโต ยนฺตํ ชีโนว สงฺฆมณฺฑเล

สมเด็จสังฆราชเจ้าพระองค์นี้มีพระนามาภิธัยว่าภุชงค์ แต่โดยองคคุณเป็นดังภุชคินทร์หน่อชินางกูร เพราะทรงสมบูรณ์ด้วย สัตธรรม เต็มที่เป็นอัพภูตมหัจฉริยราสี ปรากฏเด่นดุจดังพระชินเจ้าในสังฆมณฑลบัดนี้ ควรเป็นเนตติแบบอย่างอันดีของปัจฉิมาชนตาชนในในภายหน้า

ขอกุศลจริยาทักษิณานุปทานบำเพ็ญปการกิจ ที่คณะเจ้าภาพพร้อมกันบำเพ็ญเพื่ออุทิศถวายส่วนกุศล

ทั้งปวงนี้ จงอำนวยสุขสมบัติอิฐวิบุลมนุญผล แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าผู้ภุชงค์จอมสงฆ์พระองค์นั้น โดยฐานนิยมสมดังความปรารถนาทุกประการ.

รับประทานวิสัชชนาพระธรรมเทศนาในสังขปาลชาดก ยุกติด้วยเวลาเพียงเท่านี้.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้

ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร.
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๔๘๖

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร
ถนนพระสุเมรุ จังหวัดพระนคร
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา
พ.ศ. ๒๔๙๖